

דרישות

בס"ד

פרשת וארא, תשע"ח, מספר 1253

המצווה הראשונה והמצווה הראשונה

עמיצור ברק

את הקב"ה בבחינת כלל, ומשמעות הכלל הוא לדעת שיש מושל עליון אדון העולם, וברא כל העולמות שמים וארץ וכל צבאם. הזוהר ממשיך להסביר את הפער שבין המשך המשפט שם "אני ה'... שברא כל העולמות", ובין המשך הפסוק בתורה "אני ה'... המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים" כדלקמן:

כד נפקו ישראל ממצרים לא הוו ידעי ליה לקודשא בריך הוא; כיון דאתא משה לגבייהו, פקודא קדמאה דא אוליף לון, דכתיב וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם וגו', ואלמלא פקודא דא לא הוו ישראל מהימנין בכל אינון נסין וגבורין דעבד לון במצרים; כיון דידעו פקודא דא באורח כלל אתעבידו להון נסין וגבורין. (תרגום: כשיצאו ישראל ממצרים לא היו יודעים את הקב"ה. בא אליהם משה ולימד אותם מצווה זו: "וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם..."; ולולא מצווה זו לא היו ישראל מאמינים בכל הנסים והגבורות... לאחר שידעו מצווה זו בתור כלל – נעשו להם נסים וגבורות.)

בכך מיישב הזוהר בשיטה מקורית את החילוק בין הגדרת הקב"ה כבורא היקום מחד, וכגואל ישראל מאידך. חילוק זה מתבטא בנימוק השונה של ציווי שמירת השבת בעשרת הדברות שבפרשת יתרו: "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ... וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" (ש"מ' כ:יא), לעומת הציווי בפרשת ואתחנן: "וַיִּזְכֹּרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם... עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת" (דב' ה:טו). הד לחילוק זה מצוי גם בספר "הכוזרי" כשהחבר מגדיר את בסיס אמונתו כאמונה באל-המוציא את ישראל ממצרים, והמלך תמה מדוע לא אמונה באל-בורא היקום.

דברי הזוהר לעיל קושרים את שתי ההגדרות הסובייקטיביות של האל-רק אחרי שנצטוו ישראל לדעת שהאל הוא בורא היקום, והפנימו זאת, היו מוכנים לתת בו אמון שיוציאם ממצרים. נעיין בשתי השיטות; שיטת המכילתא ורש"י, שלפיה קידוש החודש היא המצווה הראשונה, לעומת שיטת הזוהר, שלפיה המצווה של ההכרה באל, הכרה של ידיעה – היא הראשונה. לכל שיטה יש צדדים בעייתיים. שיטת רש"י מעלה ארבע תהיות מתוננות:

א. חסר במצווה זו הקשר הגלוי, הפשוט והישיר של האדם והציבור לקב"ה ולמעמד

המצווה הראשונה

"הרש"י הראשון" בפתחת פרשת בראשית הוא ביטוי ידוע (להמחשה: הוא בא בעשרות אתרים במרשתת), ותוכנו ידוע, וכולל את הקטע המפורסם המצוטט להלן שהוא נושא מאמר זה: "לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החודש הזה לכם' (ש"מ' יב:ב), שהיא מצווה ראשונה שנצטוו ישראל". למען הדיוק, שגם הוא ידוע, זוהי המצווה הראשונה שהצטוו ישראל כעם, אחרי המצוות שבחומש בראשית: מצוות בני נח, ועוד שלוש – פריה ורבייה, ברית המילה ואיסור גיד הנשה – שאותן קיבלו אבות האומה כיחידים, בטרם נהיינו לעם.

הדעה שמצווה זו, קידוש החודש, היא ראשונה כרונולוגית - מקובלת ביותר. אף שאין לכך ביטוי מפורש בספרים שהתחברו לפני רש"י, יש מעין אסמכתא במדרש התנאי על התורה, "מכילתא", שמתחיל בנקודת זמן וטקסט של הפסוק "החודש הזה לכם". יש גם הרבה כתובים מאוחרים יותר שמצטטים את המאמר הזה של רש"י או מתבססים עליו. לדוגמה, בספר החינוך, המפרט את כל תרי"ג המצוות לפי סדר הופעתן בתורה, זוהי המצווה הראשונה בחומש שמות.

עם זאת, יש דעה אחרת, שלפיה מצווה בפרשתנו מצווה אחרת, וכך היא קודמת בזמן אמירתה למצוות קידוש החודש, ולכן היא המצווה הראשונה: "לֹכֵן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה'... וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים" (ו:ז-ז). זאת בתנאי שאמירה זו – "וידעתם" – תוגדר כמצווה בפני עצמה ולא כהבטחה.

ואכן, הזוהר על אתר מגדיר אותה בפירוש כמצווה ראשונה (רעיא מהימנא כך ב פרשת וארא):

וידעתם כי אני ה' אלהיכם וגו', פקודא דא קדמאה דכל פקודין, ראשיתא קדמאה דכל פקודין למנדע ליה לקודשא בריך-הוא בכללא; מאי בכללא? למנדע דאית שליטא עלאה דאיהו רבון עלמא וברא עלמין כלהו שמיא וארעא וכל חיליהון. (תרגום הסולם: מצווה זו היא הראשונה לכל המצוות כי התחלה ראשונה לכל המצוות היא לדעת

* עמיצור ברק, פרופ' להנדסת מים, אוניברסיטת אריאל.

תולה את המצווה הראשונה במילים הראשונות שבעשרת הדיברות, בפרשת יתרו. הצבת מצווה ראשונה זו בראש רשימת המצוות, המסודרת באופן שאיננו כרונולוגי או טקסטואלי, עונה על שלוש התהיות הראשונות. היא קושרת את העם ואת היחידים לא-ל, מקיפה את כלל המצוות, קשורה ישירות לעבודת ה' והיא עקרונית ביותר. אלא שבאשר לתהייה הרביעית – הצורה התחבירית של נוסח המצווה – עומדת המצווה הראשונה בפני בעיה דומה לזו של המצווה הראשונה, קידוש החודש. שכן גם ההיגד "אנכי ה' א-לוהיך", שעליו מסתמך הרמב"ם בעקבות התלמוד, אינו מנוסח, תחבירית, כמצווה טיפוסית כפי שתיארנו. הנושא אינו המצווה, וגם הנשוא מעורפל, כדברי אבן עזרא בפרשת יתרו: "ויש לשאול, איך יספר דבור אנכי בעשרת הדברים, כי הוא המצווה, והנה איננו מצות עשה, ולא מצות לא תעשה. ושאלות קשות מאלה".

ועוד בעיה בקשר לפסוק זה: הרמב"ם משמיט ומנתק את הסיפא של הפסוק "אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" מן ההיגד של "הכרה בא-ל ע"י ידיעה", אבל לקורא המצוי הופכת מלת הקשר "אשר" את הסיפא לחלק בלתי נפרד של הפסוק, ואולי אף העיקרי שבו.

כל הקשיים האלה נפתרים ע"י שיטת הזוהר: התוכן של הפסוק "וידעתם כי אני ה' א-להיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים" חופף לדיבור הראשון בפרשת יתרו: "אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים", כולל רישא וסיפא. לפסוק מפרשתנו יתרון בכך שהוא מפרט בפירוש את הנושא והנשוא "וידעתם", וכך גם קולע לשיטת הרמב"ם "לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא... וידעת דבר זה מצות עשה". יתר על כן, אין הזוהר מנתק את ההמשך העוסק ביציאת מצרים מהרישא; אדרבה, הוא מנמק את חיבור הרישא לסיפא לחיזוק משמעות ההכרה בא-ל.

וכך נראה כי לשיטת הזוהר המצווה הראשונה היא גם המצווה הראשונה, והגדרתן וקביעתן כמצווה אחת היא ברמה גבוהה של סבירות.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

המיוחד של עם ישראל ושל תורת ישראל, קשר שאולי מתבקש עבור הראשונה שבמצוות.

ב. ענייני המצווה קשורים לימים מיוחדים בשנה, ואילו רוב עבודת ה' שלנו אינה תלויה בשעון הקוסמי של שני המאורות הגדולים. מצווה זו מתייחסת לחלק קטן יחסית של כלל המצוות: רק אחד משישה סדרי משנה, ולא הראשון שבהם; רק אחד מארבעה-עשר ספרי משנה-תורה ולא הראשון שבהם.

ג. עם ההשלכות המעשיות המשמעותיות מאוד של מצווה זו לפרט ולכלל, אין היא מצווה עקרונית אלא "טכנית" (לפי הגדרתי). לשם הבהרה: ההבדל בין מצווה עקרונית (מה לעשות) לטכנית (איך...) הוא כהבדל שבין איסור גרושה לכוהן, כולל חיוב גירושה בדיעבד – שהיא מצווה עקרונית (רס"ח בספר החינוך), ובין המצווה לגרש אישה בשטר, שהיא מצווה טכנית (תקע"ט בספר החינוך).

ד. הנוסח "החדש הזה לכם" אינו טיפוס, מבחינה תחבירית, לניסוחי המצוות. הוא שונה למשל מהנוסח "קדש לי כל בכור", "וקידשתם את שנת החמישים" או "זכור את יום השבת לקדשו". בנוסח טיפוס של מצווה, הנושא התחבירי של המשפט הוא המצווה (אישיות או ציבור), והנשוא הוא המעשה הנדרש או האסור. במקרה הנדון קשה לזהות, תחבירית, את הנושא – היינו מי שעליו מוטלת המצווה, ואת הנשוא, היינו מה המצווה צריך לעשות. ולולא קביעת חז"ל, אולי אפשר היה אפילו לחשוב, שאין מדובר במצווה כשלעצמה (מתוך התרי"ג), אלא בנסיבות שבהן יש לקיים מצוות מעשיות מסוימות, שמועד ביצוען תלוי בשעון הקוסמי המיוחד, כגון מוספים, עלייה לרגל ועוד.

המצווה הראשונה

את ארבע התהיות האלו פותר הרמב"ם, המסדר הגדול של כל המצוות וההלכות עד ימיו, אגב עריכתו את כל תרי"ג המצוות במדרג ובסדר מסוים לפי מיטב הגיונו. במקום ראשון הוא מציב את המצווה של ההכרה בא-ל, הכרה של ידיעה. נכנה אותה "המצווה הראשונה":

בספר המצוות: "ועתה אתחיל לזכור מצוה-מצוה בעזרת שדי: המצווה הראשונה היא הציווי... להאמין הא-לוהות, והוא שנאמין שיש שם עלה וסבה, הוא פועל לכל הנמצאות והוא אמרו יתברך "אנכי ה' א-להיך".

במניין המצוות: "מצוה ראשונה ממצוות עשה לידע שיש שם א-לוה שנאמר אנכי ה'".

בספר המדע: "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא... וידעת דבר זה מצות עשה שנאמר "אנכי ה' א-להיך".

אמנם גם לשיטת הרמב"ם מסתבר (לפי ספר החינוך שהולך לשיטתו), כי המצווה הראשונה-כרונולוגית היא אכן קידוש החודש, אבל עניינו העיקרי של הרמב"ם הוא במדרג ההגיוני של כל מערך המצוות, ולא בסדר הופעתן בתורה. הנובע מכל האמור לעיל הוא, שהמצווה הראשונה לעם כמובן אינה "המצווה הראשונה", כי הרמב"ם